

111.7: 101.9

DOI: 10.31651/2076-5894-2019-2-48-54

ВЕРЕМЕЙЧИК Сергій Володимирович,

здобувач кафедри філософії

Національного університету водного господарства
та природокористування,

e-mail: s.v.veremeichyk@nuwm.edu.ua

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ДУХ», «ДУША» І «ТІЛО» У КОНТЕКСТІ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» П. ЮРКЕВИЧА

У статті розкрито співвідношення понять «дух», «душа» та «тіло» в контексті релігійно-антропологічних пошуків П. Юркевича. На основі досліджень висвітлено основні положення вчення філософа про «серце». Розкрито співвідношення між тілесним, душевним та духовним, розумом і серцем, визначено місце та роль духовності у житті людини. Встановлено, що буття людини в світі потребує таких феноменів як дух, душа, духовність, без яких суб'єкт втрачає свою цілісність та єдність. Проаналізовано особливості становлення сутнісного розуміння душі та серця на основі критичного переосмислення матеріалістичних тенденцій у філософії й заперечення поглядів щодо походження ідеальних процесів з матеріального. Визначено, що для переходу від ідеального буття до наявного потрібна не лише одна ідея, а й окрема діяльність особистості з серцем як центром її душевності й духовності. Встановлено, що концепція «філософії серця» П. Юркевича має глибокі витоки у вітчизняній духовній культурі, а його вчення є великою мірою відображенням духовних, ціннісних, культурних та моральних орієнтирів українського суспільства, які формувалися на основі християнської традиції. Обґрунтовано, що посилення інтересу до проблем душі обумовлює нові підходи до взаємодії науки та релігії, апеляції до багатовікового релігійно-морального досвіду.

Ключові слова: дух, душа, тіло, розум, серце, філософія серця, духовність, психіка.

Постановка проблеми. Релігійно-антропологічна тематика є надзвичайно актуальною та невичерпною, оскільки у ній висвітлюються питання взаємозв'язку сенсу людського буття з такими феноменами як життя, свобода, вибір, відповідальність, душа, вічність. Антропологічні погляди видатного українського філософа і педагога ХІХ ст. П. Юркевича є безперечно визначною сторінкою в історії вітчизняної філософської думки. Творчий доробок філософа є досить різностороннім з обґрунтуванням оригінальних думок щодо дослідження окремих актуальних питань на основі поєднання концепцій філософської антропології, гносеології, етики, релігії, педагогіки, логіки, математики та інших наукових знань. Натомість, напрацювання філософа досі залишаються недостатньо вивченими і молозадяними у вирішенні проблем духовно-морального порядку та визначенні ролі ціннісно-сміслових інтенцій у формуванні позитивних світоглядних орієнтирів. Особливої актуальності творча спадщина П. Юркевича набуває в сучасні періоди нестабільних соціокультурних ситуацій, ціннісно-сміслових зрушень та перехідних епох [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософську спадщину П. Юркевича вивчали як українські, так і зарубіжні дослідники. З матеріалістичних позицій П. Юркевича критикували представники російського революційного демократизму і народництва М. Чернишевський, П. Ткачов, П. Лавров. Більш об'єктивно писали про філософську спадщину мислителя такі радянські автори, як О. Абрамов і Р. Гальцева.

Вагомий внесок у вивчення ідейно-теоретичної спадщини П. Юркевича внесли представники філософської еміграції Ю. Дивнич, Д. Чижевський, С. Ярмусь, І. Мірчук, О. Кульчицький, В. Янів, Т. Закидальський та ін. Так, М. Лоський у короткій характеристиці творчості П. Юркевича високо оцінив його критику матеріалізму [2]. Так само оцінює цю дискусію і Г. Флоровський, вважаючи П. Юркевича оригінальним мислителем, який поєднував логічну послідовність із містичною допитливістю [3, с. 308].

Впродовж двох останніх десятиліть про філософську творчість П. Юркевича писали українські і російські автори: Д. Слободянюк, Т. Муравицька, Т. Нечипоренко, Н. Мозгова, А. Залужна, В. Горський, Н. Горбач, І. Лисий, М. Русин, Ю. Федів, М. Ткачук, О. Лосєв, В. Рибачук та інші. Проте філософсько-антропологічне вчення П. Юркевича потребує

подальшого дослідження. Це вчення є серцевиною всієї творчої спадщини мислителя та має прикладне значення в проблемному полі плюралістичної сегментації українського суспільства.

Метою дослідження є розкриття сутності взаємозв'язку між тілесним, душевним та духовним в контексті релігійно-антропологічних пошуків П. Юркевича, зокрема на основі досліджень основних положень вчення філософа про «серце». Для досягнення вищезазначеної мети поставимо завдання розкриття феномену «серця» як зосередження душевного і духовного життя людини в єдності її мисленнєвих, почуттєвих та вольових актів. Водночас проведемо аналіз становлення сутнісного розуміння душі та серця на основі критичного переосмислення матеріалістичних тенденцій у філософії.

Виклад основного матеріалу. Перша друкована праця П. Юркевича «Серце та його значення у духовному житті людини» здійснила визначний внесок у висвітлення філософсько-антропологічної концепції автора. На основі досліджень у сфері філософії, психології, а також вивчення Святого Письма Юркевич визначає серце як онтологічну основу буття людини, осереддя її душевного та духовного життя. Відповідно душу філософ розглядає як прояв всієї сутності людини, а дух – як джерело цих проявів, що знаходиться в серці людини, тобто у душі.

Релігійно-антропологічні пошуки П. Юркевича свідчать про те, що саме душа людини найбільш повноцінно поєднана з усією людською сутністю. До такого переконання філософ прийшов, зважаючи на те, що людина у процесі своєї діяльності здійснює осмислення пізнання навколишнього світу у взаємозв'язку з власними фізичними та душевними почуттями. Однак, мислення і головний мозок людини, згідно вчення П. Юркевича, не може вмістити усього людського ества та повноти духовного життя [4, с. 77]. Таким чином, П. Юркевич виступає проти тих позицій філософів, згідно вчень яких сутність людської душі проявляється перш за все у мисленні, яке обумовлене діяльністю головного мозку.

Автор акцентує увагу на тому, що з позицій матеріалізму залишаються без пояснень такі прояви як віра, любов, моральність, тобто те, що складає сутність духовного життя людини. Така однобічна позиція не вміщає у собі всіх багатогранних проявів внутрішнього життя людини і, відповідно, не може достовірно сприйняти та описати його. Відповідно до цього філософ припускає, що «діяльність людського духу має своїм безпосереднім органом в тілі не одну голову і головний мозок з нервами, які направляються до нього, але простягається набагато далі» [4, с. 78]. Продовжуючи цю думку, П. Юркевич підкреслює, що людська сутність – це єдність серця і розуму як відображення душевних та тілесних характеристик однієї конкретної сутності. Однак, серцю та розуму притаманні різні значення. Так, ще біблійні автори характеризували «голову» (розум, інтелект) як видиму вершину життя, корінь якого знаходиться саме в «серці» [4, с. 87]. В душі, відмічає філософ, є така глибина, яка не вичерпується одним мисленням. В підтвердження цієї думки П. Юркевич стверджує, що прояв вільної волі у людини, моральних вчинків народжується не з думки про виконання обов'язку, а викликане саме почуттями серця. Також любов, дружба, братерство не підпорядковані механічній дії людського розрахунку, в них «перемагається формальність та зовнішність людських союзів» [4, с. 86]. У виявленні цих вольових вчинків через серце людина виражає себе найбільш повно й глибоко. Духовне життя виникає раніше прояву розуму, зароджуючись у серці.

Втім, слід зазначити, що головний мозок і розумову діяльність людини П. Юркевич не відкидав у власних філософсько-антропологічних дослідженнях. Філософ взяв за основу наукові фізіологічні дослідження, що підтверджують факт приналежності душевних дій саме до головного мозку як органу свідомої діяльності душі. Так, П. Юркевич приходять до висновку, що саме процеси головного мозку є необхідною умовою для народження відчуттів у душі та уявлень у ній про навколишній світ. Однак, цей зв'язок між розумом і душею не є механічним. На думку вітчизняного філософа, цей зв'язок є «ідеальним та духовним» [4, с. 79]. Виходячи з цього, очевидним є виникнення питання про орган людини, який би

відповідав за душевне і духовне життя людини, тобто за діяльність, яка відноситься за межі мислення, розуму та наділена особистісно-індивідуальними ознаками. Так, філософія, яка визнає основою душі мислення і розумову діяльність людини, вважає П. Юркевич, заперечує все ціннісно-смісловне та моральне у людини; любов можна підмінити звичайним почуттям обов'язку. А відтак відбувається заміна внутрішнього, душевного стремління до добра звичайним, іншими словами механічним і байдужим прийняттям рішень, тобто «холодним» сприйняттям явищ навколишнього світу. Таким чином, філософія раціоналізму призводить до абстрактного поняття про Бога, визнаючи все багатство божественного життя як ідею, мислення, як світ без волі, без любові, лише з однієї логічної необхідності.

Досліджуючи цю позицію, філософ стверджує, що навіть у звичайному уявленні, яке народжується мисленням на основі зовнішніх вражень, існує дві сторони. Перша сторона – це «знання зовнішніх предметів, які створюються в даній уяві, а друга – той душевний стан, який обумовлюється цією уявою та знанням» [4, с. 84]. І саме друга сторона, на думку П. Юркевича, «не піддається ніяким математичним розрахункам, виражає безпосередньо та своєрідно якість й гідність душевного настрою людини» та «має більше значення для цілісного життя духа» [4, с. 84]. Саме з цих позицій філософ доводить, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного життя людини. В цьому і полягає недолік та однобічність раціоналізму, згідно якого мислення є сутністю душі й духовності людини, а волю та відчуття серця визнає лише як видозміну мислення.

Таким чином, мислення повинно вирішувати ті завдання, які походять від особливостей і потреб серця. І відповідно, абстрактне знання має звертатися до глибин серця для того, щоб стати внутрішнім станом і духовною силою людини. У цьому контексті П. Юркевич зауважує: «...якщо світло знання повинно стати теплотою і життям духу, то воно повинне проникнути до серця, де могло б увійти в цілісний настрій душі» [4, с. 85]. Іншими словами, якщо істина проходить через серце, то вона стає благом людини, її внутрішнім скарбом. Саме за «такий скарб, а не за абстрактну думку людина може вступати в боротьбу з обставинами і людьми; тільки для серця можливий подвиг і самовідданість» [4, с. 85].

І оскільки людське серце є не лише біологічним органом людини, який виконує функції з'єднання, сполучення та живлення інших органів, а постає центром метафізичних сил людини, то саме з цих позицій воно визначається П. Юркевичем органом душі. У підтвердження цієї думки філософ зазначає, що серце об'єднує у собі не лише всі тілесні сили людини, є їх «хранитель і носій» [4, с. 69], але й мотивує людину на вчинки, надає їм рішучості у здійсненні вибору та вчиненні певних дій. Також, виходячи з того, що серце є «центром волі» та породжує «рішучість людини на різноманітні наміри та бажання» [4, с. 69], П. Юркевич розглядає серце саме як «осереддя душевного та духовного життя» [4, с. 69]. Водночас серце постає як місце «пізнавальних дій душі» [4, с. 70], зосередження різноманітних «душевних почуттів, переживань і пристрастей» [4, с. 71], моральних і ціннісних засад діяльності людини та всіх духовних основ її буття, тобто серце є «витоком життя». Отже, позиція П. Юркевича щодо ролі серця у процесі пізнання виражається у двох положеннях: 1) серце «своєрідно виражає, віднаходить та розуміє такі духовні стани, які в силу своєї духовності і життєвості недоступні для знання розуму», тобто переживання світу багатше від знання про нього; 2) щоб стати діяльною силою духовного життя, знання повинно проникнути до серця й увійти в цілісний стан душі [5, с. 171].

Підтверджуючи останнє, філософ зазначає, що «чітке знання розуму робиться душевним станом людини, оскільки воно не залишається абстрактним образом зовнішніх предметів, а відкривається, відчувається та помічається не в голові, а в серці; в цю глибину воно повинно проникнути, щоб стати діяльною силою і двигуном нашого духовного життя» [4, с. 86]. Згідно наведених положень процес пізнання поєднує гносеологічний та аксіологічний підходи, адже передбачає і акт відношення до явищ пізнання.

Таким чином, душа отримує знання про зовнішній світ через тілесні органи почуттів, але ці дані є бідні й недосконалі. Можливість «судити і діяти на основі достатніх підстав» [4, с. 63] є прерогатива розуму як здатності душі. Що стосується самої душі, то П. Юркевич

зводить її природу до проявлення в трьох видах здібностей: уявленні (пізнання); відчутті (емоційна сфера); бажанні (вольова сфера) [6, с. 25-26]. Ці три здатності відповідають покликанню до істини, краси й добра. Юркевич називає їх Розум, Серце, Воля. Узгодженість цих сфер людської особистості вітчизняний філософ виражає формулою «знання розуму, натхнення серця й енергія волі». Отже, згідно вчення П. Юркевича, головному мозку (розуму) відводиться роль керування та планування, а серцю – породження. Саме серце підтверджує існування людського духу та містить у собі неусвідомлений досвід, позасвідоме. Так як серце є неосяжним та невичерпним джерелом, то його глибину не можна визначити. Саме воно містить у собі непідтверджений раціональним виміром досвід. Відповідно і глибиною серця є душа людини.

Втім, зауважимо, що фізичним органом душі є все тіло людини, і, як зазначалося вище, свідоме душевне життя пов'язане і з діяльністю головного мозку. А оскільки «серце поєднує в собі всі сили тіла, то воно і служить найближчим органом душевного життя» [4, с. 78]. Тіло ж є органом душі не по одній своїй частині, але по всьому своєму складу. Такі роздуми підвели філософа до дослідження фізіологічних і психічних процесів у людині. П. Юркевич приходять до висновку, що саме фізіологічні процеси, пов'язані з нервовою системою та її процесами, є матеріальні і є проявом людської тілесності [7].

Філософ відмічає, що ці нервові процеси не є психічними проявами, тобто не є почуттями, уявленнями, сутністю мислення, позаяк останні є зовсім не просторовим рухом, що відбувається в цілком матеріальних об'єктах, нервах. Таким чином, П. Юркевич наголошує на існуванні між фізіологічними та психічними процесами зв'язку, який не має причинного характеру. Адаже те, що фізіологічні явища супроводжують психічні не підтверджує матеріалістичну думку походження перших від других. Всі спроби обґрунтування сутності психічних процесів з позицій матеріалізму не підтверджуються, так як вони є сутністю духовного життя. Зміст цих процесів виникає в результаті пізнання світу духом. На підтвердження цієї думки філософ стверджує, що всі якості природи, які дають їй красу живого гармонійного створення, існують в точці зустрічі матерії і духу та не є проявом мертвої і не мислячої матерії [4, с. 131]. Тобто існування психічного світу людини є існуванням духу як ідеальної субстанції, яка є смыслом природи та людини.

Отже, людина, окрім тіла та душі, має в собі «задушевні» виміри як вираз глибокої своєї сутності, глибокого серця, «таємниці якого знає лише розум Божественний» [4, с. 77]. І саме божественну природу людини проявляє існування в ній духу, тобто тієї духовної її сутності, яку не може обґрунтувати й пояснити наука та яка не зводиться до тілесної організації людини. Саме у прагненні людини до істини, краси та добра, до моральних вчинків, також у релігійній вірі проявляється дух людини. Не беручи до уваги пояснення містицизму, згідно якого є можливим занурення в темну, несвідому глибину духа без усвідомлення цього розумом та психологічного емпіризму, згідно якого відбувається наукове пізнання духу через фізіологічні процеси, П. Юркевич пов'язує трактування сутності духу саме через біблейське вчення про серце людини. І саме це вчення філософ вважає істинним у порівнянні з наведеними вище крайніми позиціями містицизму та емпіризму. П. Юркевич наголошує, що саме серце народжує всі форми душевного життя, однак назавжди не переносить в них всього свого духовного змісту. Адаже у глибині серця, яка є недоступною для аналізу, завжди залишається джерело нового життя, нових рухів і прагнень, які переходять за межі кінцевих форм душі і роблять її здатною для вічності» [4, с. 91].

Варто відмітити, що почуття та вчинки духовно-тілесного характеру, які зароджуються саме у серці людини, надають їй тих індивідуальних і особливих ознак, які визначають її як особистість, а не як загального представника живої духовної істоти. Саме з цих позицій філософ заперечує науковий підхід у пізнанні сутності людини, її душі та духа, який зводиться до виявлення загальних закономірностей і властивостей внутрішнього світу людини. П. Юркевич не відкидає наявність загальних, родових форм душевного життя, однак акцентує увагу на тому, що кожна людина індивідуальна, неповторна й особлива.

«В історії творення світу розповідається, що Бог створив безсловесні одухотворені істоти за родом їх (Бут. 1: 25), а людину по її приватній неподільній природі за образом Своїм (Бут. 1: 26). Цей образ творіння абсолютно відповідає призначенню людини, який, як істота безсмертна, не зникає в роді, а володіє власним особистим існуванням у часі і у вічності» [4, с. 8]. Саме тому внутрішній світ людини – це його власне надбання. Індивідуальність та унікальність духовного світу людини вимірюється глибиною серця. Ця глибина не піддається ніяким науковим вимірюванням. П. Юркевич відмічає, що для цієї особливості людського духу «наука не може віднайти загальних та назавжди визначених форм, які були б прив'язані до тієї чи іншої пари нервів і виникали б по необхідності з приводу їх руху» [4, с. 89]. Таким чином, дух можна представити як джерело всіх проявів людської сутності, що знаходиться в її серці. Тобто, під духом розуміється не результат взаємодії фізіологічно-психічних явищ, а джерело проявлення людської сутності, яка міститься у серці людини, тобто у душі. На підтвердження цієї думки мислитель пише: «Можна сказати, що в серці ми маємо такі витoki вод, які не утворюються з сукупності дрібних і окремих струмків, але виходять лише із загального і безмежного океану вод. Одкровення висловлює цю думку з глибокою істиною, коли говорить, що Бог безпосередньо вдихнув в людину дихання життя (Бут. 2: 7)» [4, с. 93].

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі досліджень релігійно-антропологічних засад філософських поглядів П. Юркевича, можна зробити висновок, що людина – це єдність духу, душі і тіла. І саме в серці людини відбувається зосередження всього її душевного та духовного життя. Проявом Бога, ідеального в людині є дух, який визначає фізичне існування людини й обумовлює її душевне життя, тобто існування психічного. Також, слід зазначити, що особистість людини, її моральні засади й пізнавальна діяльність, а також стремління до істини, добра і краси, тобто до Бога є свідченням існування у ній духу. При цьому, знання, які людина отримує у результаті своєї діяльності також мають тісний взаємозв'язок з морально-ціннісними прагненнями душі. Виходячи з цих аспектів, можна стверджувати, що знання можуть бути засвоєні лише пройшовши через всі глибини серця людини. І лише від серця рухається до головного мозку, від душі до розуму, до мислення. Так, продовжуючи цю думку П. Юркевич, на основі досліджень раціональних поглядів Канта та Фіхте, відкриває питання пізнання розумом істин духовного життя з метою виокремлення вищих рівнів метафізики на засадах моральності. Так, сповнене переживаннями та емоціями, мотивами вчинків і реакціями на події в житті, серце людини відображає її індивідуальну особливість та є коренем духовного життя, а розум лише його вершиною. З цих позицій, П. Юркевич виступає проти ідеї автономії людського розуму, проти інтелектуалізму нових часів, тобто раціональної основи сутності людини. Мислитель підкреслює, що розум виконує посередницьку функцію між цілісним єством душі та зовнішніми чинниками впливу на неї.

Підсумовуючи вищенаведене, відмітимо, що концепція «філософії серця» П. Юркевича має глибокі витoki у вітчизняній духовній культурі. І його вчення є великою мірою відображенням духовних, ціннісних, культурних та моральних орієнтирів українського суспільства, які формувалися на основі християнської традиції. На його думку, для переходу від ідеального буття до наявного потрібна не лише одна ідея, а й окрема діяльність особистості з її серцем як центром її душевності й духовності.

Таким чином, можна стверджувати, що людина втрачає свою єдність та цілісність без присутності таких феноменів як дух, душа і духовність. І саме завдяки феномену душі забезпечується існування цілісного особистісного існування. Відповідно посилення у філософсько-антропологічних пошуках інтересу до проблем душі визначає нові варіанти взаємодії науки і релігії, вивчення релігійно-морального досвіду. Це пояснює затребуваність подальшого дослідження філософської спадщини П. Юркевича у контексті поставлених ним питань душі, серця, духовності у взаємозв'язку та взаємообумовленості з метою подолання негативних тенденцій сучасного духовно-морального порядку та підвищенні ролі ціннісно-сміслових інтенцій у формуванні позитивних світоглядних орієнтирів.

Список використаної літератури:

1. Залужна А. Душа в контексті релігійно-морального дискурсу української культури кінця ХІХ-першої половини ХХ ст. / А. Залужна // Філософсько-гуманітарні читання: Зб. наукових праць. – Дніпро: ДЗ «ДМА», 2017. – С. 201-208.
2. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Г. В. Флоровский. – М.: Институт русской цивилизации, 2009. – 848 с.
3. Лосский Н. История русской философии. [Электронный ресурс] / Н. Лосский. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/nlossky/istoriya/07.html>
4. Юркевич П. Философские произведения / П. Юркевич – М.: Правда, 1990. – 669 с.
5. Слободянюк Д. Ідеї православної антропології Памфіла Юркевича і актуальні проблеми формування моральної особистості / Д. Слободянюк // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 4. – С. 168-173.
6. Муравицкая Т. А. Религиозно-философская антропология П. Д. Юркевича как основание педагогической концепции [Электронный ресурс] / Т. А. Муравицкая // Научный диалог. – 2010. – № 10. – С. 19-33. – Режим доступа: <http://nauka-dialog.ru/arxiv/2012/nauchnyj-dialog-2012-10/filosofiya-obrazovaniya-obrazovatel'naya-politika/religiozno-filosofskaya-antropologiya-p-d-yurkevicha-kak-osnovanie-pedagogicheskoy-koncepczii.html>
7. Слободянюк Д. «Філософія серця» як методологічне підґрунтя ідейно-теоретичної спадщини Памфіла Юркевича / Д. Слободянюк // Філософські обрії. – 2009. – № 22. – С. 30-44.
8. Соловьев В. С. О философских трудах П. Д. Юркевича / В. С. Соловьев // Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М.: Правда, 1990. – С. 552-577.
9. Закидальський Т. Д. Поняття серця в українській філософській думці / Т. Д. Закидальський // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №8. – С. 127-138.
10. Юркевич П. Вибране / П. Юркевич. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

References:

1. Zaluzhna, A. (2017). Soul in the Context of Religious-Moral Discourse of Ukrainian Culture of the End of the Nineteenth-First Half of the Twentieth Century. *Filosofsko-humanitarni chytannia (Philosophical and humanitarian readings)*, 201-208 (in Ukr.)
2. Florovsky, G. V. (2009). *Ways of Russian theology*. Moscow: Institute of Russian Civilization (in Russ.)
3. Lossky, N. (1991). *History of Russian philosophy*. Moscow: Soviet writer. Retrieved from <http://www.vehi.net/nlossky/istoriya/07.html>
4. Yurkevich, P. (1990). *Philosophical works*. Moscow: Pravda (in Russ.)
5. Slobodyanyuk, D. (2009). Ideas of Orthodox Anthropology of Pamphil Yurkevich and Current Problems of Moral Personality Formation. *Nauka. Religia. Suspil'stvo (Science. Religion. Society)*, 4, 168-173 (in Ukr.)
6. Muravitskaya, T. A. (2010). Religious-philosophical anthropology of P. D. Yurkevich as the basis of the pedagogical concept. *Nauchnyi dialog (Scientific dialogue)*, 10, 19-33. Retrieved from <http://nauka-dialog.ru/arxiv/2012/nauchnyj-dialog-2012-10-10/filosofiya-obrazovaniya-obrazovatel'naya-politika/religiozno-filosofskaya-antropologiya-pd-yurkevicha-kak-osnovanie-pedagogicheskoy-koncepczii.html>
7. Slobodyanyuk, D. (2009). "Philosophy of the heart" as a methodological basis of the ideological and theoretical heritage of P. Yurkevich. *Filosofski obrii (Philosophical horizons)*, 22, 30-44 (in Ukr.)
8. Soloviov, V. (1990). On the philosophical works of P. D. Yurkevich. *Yurkevich, P. Philosophical works*, 552-577. Moscow: Pravda (in Russ.)
9. Zakidalsky, T. D. (1991). The concept of the heart in Ukrainian philosophical thought. *Filosofska i sociologichna dumka (Philosophical and sociological thought)*, 8, 127-138 (in Ukr.)
10. Yurkevych, P. (1993). *Selected works*. Kyiv: Abrys (in Ukr.)

VEREMEYCHIK Serhiy Volodymyrovych,

Applicant at the Department of Philosophy
National University of Water and Environmental Engineering,
e-mail: s.v.veremeichyk@nuwm.edu.ua

**"SPIRIT", "SOUL" AND "BODY" CONCEPTS IN THE CONTEXT
OF P. YURKEVICH'S "PHILOSOPHY OF HEART"**

Abstract. Introduction. Religious and anthropological topics are extremely relevant and inexhaustible, because they cover the relationship of the meaning of human existence with such phenomena as life, freedom, choice, responsibility, soul, eternity. The anthropological views of the prominent Ukrainian philosopher and teacher of the 19th century P. Yurkevich are undoubtedly a significant page in the history of

Ukrainian philosophical thought. Instead, the work of the philosopher is still insufficiently studied and less active in solving the problems of the spiritual and moral order and determining the role of value-meaning intentions in the formation of positive outlook.

The purpose of the study is to uncover the essence of the relationship between the physical and the spiritual in the context of religious and anthropological research of P. Yurkevich, in particular on the basis of studies of the basic principles of the philosopher's teaching about the "heart".

The following **research methods** are used in the work: analytical, structural-semiotic, methods of synthesis and analogies, individualization and generalization.

Results. The article describes the "spirit", "soul" and "body" concepts relation in the context of religious and anthropological searches of P. Yurkevich. On the basis of researches, the basic principles of the doctrine of the philosopher about the "heart" are elucidated. The relation between the physical and the spiritual, the mind and the heart, the place and the role of spirituality in human life are revealed. It is established that the existence of human in the world requires such phenomena as spirit, soul, spirituality, without which the subject loses its integrity and unity.

Originality. The peculiarity of the soul and heart essential understanding is analyzed on the basis of the critical rethinking of materialistic tendencies in philosophy and the denial of views on the origin of the ideal processes from the material. It is determined that the transition from the ideal being to the existing requires not only one idea, but also a separate activity of the individual with his heart as the center of his spirituality.

Conclusion. It is established that the concept of "philosophy of the heart" by P. Yurkevich has deep origins in the national spiritual culture, and his teaching is largely a reflection of the spiritual, values, cultural and moral orientations of Ukrainian society, which were formed on the basis of the Christian tradition. It is substantiated that increasing interest in the problems of the soul causes new approaches to the interaction of science and religion, appeal to centuries-old religious and moral experience.

Key words: spirit, soul, body, mind, heart, philosophy of heart, spirituality, psyche.

Одержано редакцією 11.11.2019

Прийнято до публікації 04.12.2019

УДК 291.23

DOI: 10.31651/2076-5894-2019-2-54-62

ІЩУК Наталія Василівна,

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, біоетики
та історії медицини,

Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця,

e-mail: ishchuknb@gmail.com

ПОНЯТТЯ ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТЕОЛОГІЇ

Проаналізовано зміст і обсяг поняття «діалог» в сучасній християнській теології. Доведено, що під діалогом головні християнські конфесії мають на увазі широкі коло явищ, які стосуються не тільки певного типу комунікацій, а й діяльності та відносин. Лідерство в розвитку теології діалогу належить Католицькій церкві. В документах християнських церков діалогічна взаємодія позначається семантично спорідненими, але не тотожними термінами спілкування, комунікація, койнонія (κοινωνία), співпричастя тощо. Діалогічними вважаються відносини, в основі яких покладені взаємність та, з певними пересторогами, рівність сторін. За цими критеріями, під характеристики діалогічних підпадають такі взаємини: спілкування та стосунки християн з Богом й один з одним у Бозі, внутрішньо церковне, а також спілкування і відносини між Церквами, особливо, екуменічний діалог. Екуменічний діалог є найзатребуванішим у полі діалогу християнських Церков. Це закономірно, адже в умовах плюрального суспільства та ринку різноманітних ідеологій християнські Церкви є природними діалогічними партнерами. Обґрунтовано, що розвиток діалогічних стратегій Церков є наслідком плюралізації й урізноманітнення аксіосфери сучасного